

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

УДК 330.101

DOI: 10.5281/zenodo.2537315

ЧОРНОДІД І.С.

ГОЛУБЕВ О.В.

Теоретичні засади дослідження соціального капіталу

В статті розкрито теоретичні засади соціального капіталу. Проведено аналіз структури соціального капіталу. Визначено, що саме довіра є головним елементом, який забезпечує цілісність усіх складових структури соціального капіталу та єднає окремі індивідуальні капітали людей на рівні трудових колективів, громадських рухів, національних і державних співтовариств. Показником зрілості соціального капіталу є рівень довіри. Розкрито підходи щодо трактування сутності соціального капіталу та доведено, що його формування відбувається тривалий період, має національні особливості та може стимулювати розвиток соціально-економічних процесів й сприяти реалізації найважливіших цілей суспільства. Зазначено, що результатами процесу накопичення соціального капіталу є розвинена громадська свідомість. Центрами накопичення соціального капіталу є громадські організації та об'єднання, партії та рухи, релігійні конфесії та громади, публічно-приватні партнерства, програми спрямовані на розвиток родинних цінностей та норм, позитивних моделей поведінки людини. Доведено, що соціальний капітал може здійснювати негативний вплив на розвиток економіки та суспільства. Доведено, що джерелом соціального капіталу є також глобалізація. Розкрито роль та значення держави для розвитку соціального капіталу в суспільстві. Розкрито чинники і особливості розвитку соціального капіталу в пострадянських країнах та значення неформальних інститутів. Обґрунтовано, що українське суспільство відзначається низькими ресурсами соціального капіталу.

Ключові слова: соціальний капітал, глобалізація, інститут, довіра, інтереси.

ЧОРНОДІД І.С.

ГОЛУБЕВ О.В.

Теоретические основы исследования социального капитала

В статье раскрыты теоретические основы социального капитала. Проведен анализ структуры социального капитала. Определено, что именно доверие является главным элементом, который обеспечивает целостность всех структур социального капитала и объединяет отдельные индивидуальные капиталы людей на уровне трудовых коллективов, общественных движений, национальных и государственных сообществ. Показателем зрелости социального капитала является уровень доверия. Раскрыты подходы к трактовке сущности социального капитала и доказано, что его формирование происходит длительный период, имеет национальные особенности и может стимулировать развитие социально-экономических процессов и способствовать реализации важнейших целей общества. Отмечено, что результатами процесса накопления социального ка-

питала является развитое общественное сознание. Центрами накопления социального капитала являются общественные организации и объединения, партии и движения, религиозные конфессии и общины, публично–частные партнерства, программы направлены на развитие семейных ценностей и норм, положительных моделей поведения человека. Доказано, что социальный капитал может оказать негативное влияние на развитие экономики и общества. Доказано, что глобализация является источником социального капитала. Раскрыта роль и значение государства для развития социального капитала в обществе. Раскрыты факторы и особенности развития социального капитала в постсоветских странах и значение неформальных институтов. Обосновано, что украинское общество отмечается низкими ресурсами социального капитала.

Ключевые слова: социальный капитал, глобализация, институт, доверие, интересы.

CHORNODID I.S.,
GOLUBEV A.V.

Theoretical foundations of social capital research

The article reveals the theoretical foundations of social capital. An analysis of the structure of social capital was conducted. It is determined that trust is the main element that ensures the integrity of all components of the social capital structure and unites individual capital of people at the level of labor collectives, social movements, national and state communities. An indicator of the maturity of social capital is the level of trust. Approaches to the interpretation of the essence of social capital are revealed and it is proved that its formation has a long period, has national peculiarities and can stimulate the development of socio–economic processes and promote the implementation of the most important goals of society. It is noted that the results of the process of accumulation of social capital are developed public consciousness. The centers for the accumulation of social capital are public organizations and associations, parties and movements, religious denominations and communities, public–private partnerships, programs aimed at the development of family values and norms, positive models of human behavior. It has been proved that social capital can have a negative impact on the development of the economy and society. It is proved that globalization is also a source of social capital. The role and significance of the state for the development of social capital in society are revealed. The factors and features of the development of social capital in post–Soviet countries and the importance of informal institutions are revealed. It is substantiated that Ukrainian society is characterized by low resources of social capital.

Key words: social capital, globalization, institute, trust, interests.

Постановка проблеми. Падіння виробництва, зростання безробіття, воєнні дії на сході країни, підвищення тарифів на житлово–комунальні послуги, усунення держави від регулювання цін та інші негативні чинники зумовили масове зuboжіння населення та загострили потребу в проведеної активної політики соціального захисту населення. Відсутність дієвих державних інститутів, відсутність базових формальних правил, що надають необхідні базові суспільні блага, відсутність правового поля, де люди можуть взаємодіяти все це знижує рівень соціального капіталу. Соціальний капітал, втілений у вигляді норм та традицій, є важливою передумовою успішного суспільного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині досить активно ведеться розробка окремих аспектів соціального капіталу у працях таких учених–економістів, як В. Геєць, О. Грішнова, Т. Заяць, А. Колот, Е. Лібанова. Найбільш відомі–

ми зарубіжними авторами, що досліджують проблеми соціального капіталу, є П. Бурдье, Дж. Коулмен, Р. Патнем, П. Сорокін, Ф. Фукуяма та інші вчені. Водночас сучасний етап розвитку національної економіки актуалізує питання саме рівня розвитку соціального капіталу.

Мета написання *статті* є охарактеризувати теоретичні засади щодо сутності соціального капіталу, розкрити основні підходи до їх аналізу.

Виклад основного матеріалу. Соціальний капітал – це досягнута на даний момент довіра громадян один до одного. Структурно соціальний капітал є сукупністю різних знань, умінь, навичок, культурних, національних, духовних і ментальних традицій, ідеологічних доктрин, а також мотивацій конкретних людей і життєвого досвіду, що сприймаються суспільством як соціально значущі та цінні. Довіра тут є головним елементом, який забезпечує цілісність усіх перерахованих складових структури соціального капіталу. Таким чином,

СОЦІАЛЬНО–ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

сутність соціального капіталу визначається мірою взаємної довіри людей у суспільстві. Якщо в суспільстві є взаємна довіра, то можна говорити, що в ньому є і соціальний капітал. Саме довіра в одне ціле єднає окремі індивідуальні капітали людей на рівні трудових колективів, громадських рухів, національних і державних співтовариств.

Як стверджує Л. Поліщук, «...успіх будь-якої країни все більшою мірою визначається якістю соціального капіталу. Запаси соціального капіталу можуть помітно вирізнятися між суспільствами, регіонами і країнами і ці коливання справляють сильний вплив на стан економіки і суспільства» [1]. Сутність соціального капіталу визначається як «...своєрідний ресурс, який дозволяє людям завдяки соціальним зв'язкам одержувати певні переваги та нові можливості для розширення вибору та задоволення своїх потреб» [2, с. 21], як сукупність господарських взаємодій, традиційних норм і правил, формальних та неформальних обмежень, які визнаються суб'єктами господарської діяльності [3], як відносини солідарності, взаємодопомоги, колективізму [4]. Його формування відбувається тривалий період, має національні особливості та може стимулювати розвиток соціально-економічних процесів й сприяти реалізації найважливіших цілей суспільства. Разом з тим, як зазначається у Регіональній доповіді ПРООН про людський розвиток за 2011 р. «...слабкий соціальний капітал посилює соціальне відторгнення, яке в подальшому руйнує інклюзивний соціальний капітал. Це, в свою чергу, може привести до більшої залежності від особистих та родинних зв'язків. Показником зрілості соціального капіталу вважається рівень довіри, що складається у суспільстві. За визначенням Р. Патнема, «...довіра сприяє співпраці. Чим вищий рівень довіри у спільноті, тим більша ймовірність співпраці. А співпраця сама вже породжує довіру» [5, с. 208]. Важливість довіри в соціальних процесах високо цінує Ф. Фукуяма: «... добробут країни, а також її конкурентоспроможність на фоні інших країн визначаються однією універсальною культурною характеристикою – притаманним їй суспільству рівнем довіри» [6, с. 21]. Соціальний капітал включає сукупність недержавних і некомерційних суб'єктів соціального життя, мережу їх взаємозв'язків, цінностей і норм, яких вони дотримуються, а також різні види діяльності, виконувані ними з власної ініціативи в рамках сформованої мережі зв'язків та з дотриманням усталеної системи норм суспільної взаємодії.

Результатами процесу накопичення соціального капіталу є: – розвинена громадська свідомість, яка породжує високий рівень громадсько – політичної участі; участь громадян в управлінні державою; державна влада, що реагує на потреби та інтереси суспільства; прискорений соціально-економічний, політичний розвиток.

Центрами накопичення соціального капіталу є громадські організації та об'єднання, партії та рухи, релігійні конфесії та громади, публічно-приватні партнерства, програми спрямовані на розвиток родинних цінностей та норм, позитивних моделей поведінки (наприклад, сприяння здоровому способу життя) та інші. Однак, соціальний капітал може здійснювати негативний вплив на розвиток економіки та суспільства. Проявами «ерозії» соціального капіталу є соціальні дисфункції: корупційна діяльність, кримінальні громади, секти, вразливі верстви населення доведені до стану відторгнення від суспільства, поширення в суспільстві негативних соціальних норм та цінностей, які супроводжуються зниженням усереднених норм соціальних відносин. Розвиток таких соціальних дисфункцій може приводити до негнучкості системи державного регулювання економіки, зростання безвідповідальності в органах державної влади та їх криміналізації

Джерелом соціального капіталу у країнах, що розвиваються, є глобалізація. Хоча вона частково ставить під загрозу давні традиції, але одночасно породжує нові образи, звичаї й набутий досвід, починаючи від організації економічної діяльності й закінчуючи діяльністю неурядових організацій.

Сучасна глобалізація, генеруючи нові всеохоплюючі планетарні поля та системи комунікацій, відкриває можливість розблокувати міжнародну систему, створити принципово нові ринки активності, в яких переваги минулих гегемонів та монополістів, які сповідують старі правила гри, автоматично не спрацьовують. Уявлення про новий ринок потребує системної інтеграції, оскільки пов'язане зі становленням нових центрів традиційних ринків (аграрного, промислового, фінансового, інформаційного тощо); виникненням якісно нових ринків; зміною характеру існування ринків (віртуальний тощо).

Важливість соціального капіталу полягає в тому, що він має сильний вплив на політичний, економічний і соціальний розвиток.

Щодо ролі держави, то вона може створювати умови для накопичення й розвитку соціального капіталу в суспільстві за такими напрямками.

– Держава не має достатню кількість інструментів для створення більшості форм соціального капіталу. Так він є побічним продуктом релігії, традиції, історичного досвіду, а також інших факторів, які перебувають поза державним контролем і результати можна досягти за рахунок механізмів підтримки й посилення впливу в суспільстві культурних традицій, що приводять до його консолідації й конструктивної взаємодії.

– Сферою, в якій держава має найбільш доступні їй важелі для накопичення соціального капіталу, є система освіти. Освітні інституції не просто створюють людський капітал у процесі формального навчання, але й сприяють накопиченню соціального капіталу шляхом удосконалювання соціальних правил і норм.

– Держава побічно сприяє створенню соціального капіталу за допомогою надання необхідних соціальних і економічних свобод, зокрема охорона права власності, соціальна і національна безпека тощо.

– Держава негативно впливає на накопичення соціального капіталу, якщо починає займатися діяльністю, яку краще передати приватному сектору або інститутам громадянського суспільства. Здатність до співробітництва заснована на традиціях і історичній практиці й коли держава забирає на себе більшість функцій, люди стають залежні від неї й втрачають здатність до спонтанної взаємодії [7].

– Найбільш дієвим механізмом прискорення процесу накопичення соціального капіталу в українському суспільстві є розвиток і державна підтримка підприємництва, яке несе в собі природні конструктивні саморегулятори, що позитивно впливають на ступінь довіри, укріплення взаємовідносин, зниження рівня корупції та в кінцевому підсумку сприяє підвищенню добробуту населення України. Також держава може здійснювати прямий та опосередкований вплив на накопичення соціального капіталу через формування відповідної стратегії державного регулювання.

Центральним виміром соціального виключення є інституційне виключення. Це обмеження доступу громадян до законодавчої системи, інститутів держави, недовіра людей до державної влади, небажання слідувати формальним нормам, правилам, розробленим державою [8].

Інституційне виключення має місце в усіх пострадянських країнах, але в Україні воно приймає унікальну та радикальну форму, так звану модель «суспільства пісочного годинника». Модель «суспільства пісочного годинника» характеризується критичним розшаруванням і розділенням важливіших сфер життя суспільства на формальну і неформальну, примушенням населення до використання неформальних практик у професійній діяльності і повсякденному житті. Суспільство асоціюється з пісочним годинником: вузька перемичка годинника відокремлює індивідуумів від держави. Контакти між двома сферами епізодичні, їх намагаються уникнути представники обох сфер, що залишає соціальну систему поділеною, але стабільною. Якщо ж дві сфери стикаються, наприклад, у період виборів або реформ, виникає загроза неконтрольованої реакції. Як зазначає А.М. Олійник, «...суспільства, які характеризуються прірвою між елітою та населенням, є нестабільними навіть тоді, коли всі ознаки несталості відсутні. Соціальні програми і заклики політичних сил, які розташовані «з іншого боку» перемички, не знаходять відгуку у населення» [9].

У моделі «пісочного годинника» неформальні інститути мають обмежену ефективність. Більш того, конфлікти та напруження між формальними та неформальними інститутами дестабілізують систему в цілому. Так, більшість українців вважають, що влада в нашому суспільстві захищає інтереси соціальної верхівки та привілейованих верств. Інституційне значення бідності полягає насамперед у тому, що під час кризи основним інструментом виживання значної частини населення стало використання неформальних інститутів та соціальних практик, які неефективні для суспільства і в цілому, але доцільні для окремого економічного суб'єкта – приховування доходів, ухилення від сплати податків, патерналістські настрої (бажання компенсувати зростання потреб за низьких доходів за рахунок допомоги держави, а не інноваційної діяльності), формування песимістичних очікувань. Крім того, бідні домогосподарства за об'єктивних причин не можуть отримувати або переробляти необхідну інформацію, тому на інституційному ринку починає діяти механізм відбору, що сприяє селекції таких інститутів, які погіршують становище тих, хто «вибрався» з бідності. Усе це створює суттєві інституційні обмеження подальшого соціально-інноваційного розвитку.

СОЦІАЛЬНО–ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

Серед інститутів держави та суспільства най­більшу довіру громадян мають волонтерські організації (їм довіряють 66% опитаних), Церква (63,3%), Збройні Сили України (55,9%), Національна гвардія України (49%), добровольчий рух (територіальна оборона) (45,2%), Державна служба з надзвичайних ситуацій (45%) – число респондентів, які довіряють цим інститутам, на статистично значимому рівні перевищує число тих, хто їм не довіряє.

Президенту України довіряють лише 22% опитаних, не довіряють – 71,9%, Уряду – відповідно 12,8% і 81,9%, Національному банку – відповідно 11,7% і 81,5%, Верховній Раді – відповідно 9% і 86,6%, прокуратурі – відповідно 9,5% і 83,3%, судам – відповідно 7% і 86,6%. Національному антикорупційному бюро України довіряють 21,3% опитаних, не довіряють – 64,8%. Довіру до державного апарату (чиновників) висловили 7,9% опитаних, не довіряють – 87% [10].

Висновки

Сучасне українське суспільство відзначається низькими ресурсами соціального капіталу. Українці схильні довіряти своєму оточенню більшою мірою, ніж офіційним суспільним інститутам; характерними є дефіцит горизонтальних мереж громадської активності та співпраці й водночас висока розгалуженість неформальних, у тому числі родино­кланових зв'язків; слабкість норм взаємодопомоги та кооперативної співпраці, коли кооперативні норми діють лише локально, в середині певної соціальної групи, але не поширюються за її межі.

Список використаних джерел

1. Полищук Л. То, что нельзя купить / Л. Полищук // Бизнес–Журнал «Online». – 2011. – № 4–6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://isc.hse.ru/ru/press?__prv=1
2. Грішнова О.А. Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу / О.А. Грішнова, Н.А. Поливіяна // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 5. – С. 19–24.
3. Лебедева Н. Социальный капитал и модернизация этноэкономики Юга России / Н. Лебедева, О. Ломовцева // Общественные науки и современность. – 2006. – № 2. – С. 109–117.
4. Бузгалин А.В. Социальный капитал: клей, обеспечивающий устойчивость позднего капитализма или гексоген в его основании / А.В. Бузгалин //

Общественные науки и современность. – 2011. – №3. – С.147–161.

5. Патнам Р. Традиції громадянської активності в сучасній Італії: творення демократії / Р. Патнем. – К.: Основи, 2001. – 302 с.

6. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма; пер. с англ. Д. Павловой, В. Кирющенко, М. Колопотина. – М.: Издательство АСТ: Ермак, 2004. – 730 с.

7. Coleman J. Foundations of Social Theory / J. Coleman. – Cambridge (MA), 1990. – P. 307.

8. Чорнодід І.С. Особливості забезпечення соціальної конкурентоспроможності у процесі становлення ринкової економіки в Україні / І.С. Чорнодід // Формування ринкових відносин в Україні. – 2014. – № 5 (156). – С.200–205.

9. Олейник А.Н. Институциональные аспекты социально–экономических трансформаций / А.Н. Олейник. – М.: ТЕИС, 2000. – 159 с.

10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://razumkov.org.ua/uploads/socio/Press0417.pdf>

References

1. Polyschuk, L. (2011) «To, chto nel'zia kupyт' »/ L. Polyschuk // Byzness–Zhurnal «Online», vol. 4–6, available at: http://ists.hse.ru/ru/press?__prv=1 (Accessed 25 March 2018).
2. Hrishnova, O.A. and Polyv'iana N.A. (2009), «Sotsial'nyj kapital: sutnist', znachennia, vzaiemozv'iazok z inshymy formamy kapitalu», Ukraina: aspekty pratsi, vol. 5, pp. 19–24.
3. Lebedeva N. and Lomovtseva O. (2006), «Sotsyal'nyj kapytal y modernyzatsiya etnoekonomyky Yuha Rossyy», Obschestvennye nauky y sovremennost'. vol. 2, pp. 109–117.
4. Buzghalyn A.V. (2011), «Sotsyal'nyj kapytal: klej, obespechivaiuschyj ustojchyvost' pozdneho kapytal'izmu yly heksohen v ego osnovanyu», Obschestvennye nauky y sovremennost', vol. 3. – pp. 147–161.
5. Patnam R. (2001), Tradytsii hromadians'koi aktyvnosti v suchasnij Italii: tvorennia demokratii [Traditions of civic activity in modern Italy: the creation of democracy], Osnovy, Kyiv, Ukraine.
6. Fukuiama F. (2004), Dovyerye: sotsyal'nye dobrodetely y put' k protsvetaniyu [Trust: social virtues and the path to prosperity], Ermak, Moscow, Russia.
7. Coleman J. (1990), Foundations of Social Theory [Foundations of Social Theory], Cambridge (MA).
8. Chornodid I.S. (2014), «Osoblyvosti zabezpechennia sotsial'noi konkurentospromozhnosti u protsesi

stanovlennia rynkovoi ekonomiky v Ukraini», Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini, vol. 5 (156), pp. 200–205.

9. Olejnyk A.N. (2000), Ynstytutsional'nye aspekty sotsyal'no-ekonomycheskykh transformatsyj, TEYS, Moscow, Russia.

10. Tsentrazumkova (2017), «Stavlennia hromadian Ukrainy do suspil'nykh instytutiv, elektoral'ni oriientsii», available at: <http://razumkov.org.ua/uploads/socio/PressO417.pdf> (Accessed 21 March 2018).

Дані про авторів

Чорнодід Ігор Степанович,

д.е.н., доцент кафедри економіки підприємства та менеджменту, Академія праці соціальних відносин і туризму

e-mail: Chornodid@ukr.net

Голубев Олександр Володимирович,

аспірант Академії праці, соціальних відносин і туризму

e-mail: ukregistrweb@gmail.com

Данные об авторах

Чорнодид Игорь Степанович,

д.э.н., доцент кафедры экономики предприятия и менеджмента, Академии труда, социальных отношений и туризма

e-mail: Chornodid@ukr.net

Голубев Александр Владимирович,

аспирант Академии труда, социальных отношений и туризма

e-mail: ukregistrweb@gmail.com

Data about author

Igor Chornodid,

Dr. of Economic Sciences, associate professor, Academy of Labour, Social Relations and Tourism

e-mail: Chornodid@ukr.net

Alexander Golubev,

PhD student Academy of Labour, Social Relations and Tourism

e-mail: ukregistrweb@gmail.com

УДК 330.59

DOI: 10.5281/zenodo.2537323

СИРЕНКО К.Ю.

Соціальні індикатори рівня життя населення як основа соціальної безпеки та захищеності громадян України

У статті, на основі аналізу даних Державної служби статистики України досліджено соціальну безпеку та захищеність громадян України шляхом оцінки соціальних індикаторів рівня життя населення. Визначено сутність соціальної безпеки, її роль та значення в процесі трансформації суспільних, зокрема соціальних відносин.

В процесі дослідження встановлено, що досягнення соціальної безпеки можливе завдяки реалізації ефективної соціальної політики шляхом створення умов для забезпечення рівного доступу до задоволення основних потреб громадян, підвищення рівня та якості життя населення, розвитку соціальної сфери та збільшенню можливостей людей вирішувати свої соціально-економічні проблеми. Встановлено, що держава повинна затвердити пріоритетними не мінімальні, а оптимальні соціальні стандарти або інакше соціальні індикатори, які мають забезпечити різним категоріям населення рівні соціальні можливості та умови для саморозвитку. У законодавстві України доцільно систематизувати такі складові соціальної безпеки, як соціальні інтереси, загрози та напрями її забезпечення.

Аналіз теоретичних засад забезпечення соціальної безпеки, визначення чинників її забезпечення дали змогу обґрунтувати шляхи забезпечення соціальної безпеки українського суспільства в аспекті таких важливих складових суспільних відносин, як економічні, соціально-класові, соціально-трудові відносини, соціальний захист та пенсійне забезпечення. Формування ефективного механізму забезпечення соціальної безпеки потребує розробки та вдосконалення концептуальних і правових основ її забезпечення. Доцільно розробити механізм державної політики забезпечення соціальної безпеки, впровадити науково обґрунтовану систему її оцінки та виміру.

Ключові слова: соціальні індикатори, соціальна безпека, рівень життя, забезпеченість, соціальні відносини, добробут, оплата праці, демографічна ситуація, соціальний захист, умови життя, трудові ресурси, державне регулювання, охорона здоров'я.